

ΘΕΜΑ: Παραινέσεις-προτροπές προς τους ζωντανούς

Καὶ οἶδε μὲν προσηκόντως τῇ πόλει τοιοῖδε ἐγένοντο

Η σχέση πολίτη και πόλης δεν είναι μόνο διαλεκτική, αμφίδρομη. «*Προσήκοντες*» είναι οι συγγενείς και το «*προσηκόντως*» σημαίνει «όπως ταιριάζει στα παιδιά της». Μεταξύ πολίτη και πόλης υπάρχουν σχέσεις συγγένειας. Ο πολίτης αισθάνεται την πόλη δίπλα του, συμπαραστάτη και βοηθό. Φαίνεται παράλληλα και ο τρόπος με τον οποίο δένονται οι πολίτες με την πόλη που τους γέννησε.

Ποιες είναι οι παραινέσεις-προτροπές του Περικλή προς τους ζωντανούς;

- *τοὺς δὲ λοιποὺς χρὴ ἀσφαλεστέραν μὲν εὐχέσθαι, ἀτολμοτέραν δὲ μὴδὲν ἀξιοῦν τὴν ἐς τοὺς πολεμίους διάνοιαν ἔχειν.*

Ο Περικλής προτρέπει τους ζωντανούς να επιδείξουν την ίδια αίσθηση του χρέους (ἀξιοῦν) με αυτή που επέδειξαν οι παρόντες νεκροί. Αυτή η αίσθηση του χρέους προς την πατρίδα παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα εσωτερικού διαλογισμού (διάνοιαν), ως μια διανοητική δραστηριότητα. Οι ζωντανοί πρέπει να εύχονται το φρόνημά τους απέναντι στους νεκρούς να τους φέρει μικρότερο κίνδυνο· δεν είναι βέβαιο το αποτέλεσμα ενός αγώνα· συχνά αστάθμητοι παράγοντες υπεισέρχονται και μπορούν να ανατρέψουν τα πάντα (θυμηθείτε στο κεφ. 40 οι Αθηναίοι έστησαν μνημεία για τις νίκες αλλά και για τις ήττες· πιο κάτω στο κεφ.43 «ὁπότε πείρα του σφαλείην»). Αντιθέτως, το φρόνημα που θα επιδείξει κάποιος στο πεδίο της μάχης δεν εξαρτάται από εξωτερικούς παράγοντες, αλλά από τον ίδιο του τον εαυτό. Το αν θα υπάρξει μικρότερος ή μεγαλύτερος κίνδυνος είναι κάτι που πρέπει να το εύχονται, το αν θα επιδείξουν ή όχι μικρότερο φρόνημα είναι κάτι που το αξιώνουν από τον εαυτό τους, που τους το επιβάλλει η αίσθηση του χρέους και του καθήκοντος (θυμηθείτε και στο κεφ. 42 «ἐλπίδι μὲν τὸ ἀφανὲς τοῦ κατορθώσειν...περὶ τοῦ ἤδη ὀρωμένου σφίσιν αὐτοῖς ἀξιοῦντες πεποιθέναι»).

- *σκοποῦντας μὴ λόγῳ τὴν ὠφελίαν... θεωμένους καὶ ἐραστὰς γιγνομένους.*

Οι ζωντανοί να θεώνται το μεγαλείο της πόλης όχι μόνο με τη λογική, αλλά με το να κοιτάζουν την πόλη τους με θέρμη. Τη θέση της ψυχρής θεωρητικής εξέτασης παίρνει ο θαυμασμός και ο έρωτας προς την πόλη. Η υπεράσπιση της πόλης παρουσιάζεται ως ψυχική ανάγκη και όχι ως υπαγόρευση της λογικής.

- *ἐνθυμουμένους ὅτι τολμῶντες καὶ γινώσκοντες τὰ δέοντα καὶ ἐν τοῖς ἔργοις αἰσχυνόμενοι ἄνδρες αὐτὰ ἐκτήσαντο, καὶ ὁπότε πείρα του σφαλείην, οὐκ οὖν καὶ τὴν πόλιν γε τῆς σφετέρας ἀρετῆς ἀξιοῦντες στερίσκειν, κάλλιστον δὲ ἔρανον αὐτῇ προῖέμενοι:*

Οι Αθηναίοι πρέπει να συλλογιστούν πάνω στις συνιστώσες του αθηναϊκού μεγαλείου· η σπουδαιότερη από αυτές είναι ο ίδιος ο Αθηναίος πολίτης, γέννημα της πόλης και του πολιτεύματός της. Παρουσιάζεται να εμφορείται από μια ψυχική ιδιότητα (τόλμη), από μια διανοητική (γνώσις) και μια ηθική (αἰδώς, η ντροπή). Τέτοιοι άνδρες ήταν οι δημιουργοί του αθηναϊκού μεγαλείου, οι οποίοι ακόμη και στην ώρα της αποτυχίας προτιμούσαν να ξοδέψουν τη ζωή τους προσφέροντάς την ως την πιο ωραία συνεισφορά (κάλλιστον ἔρανον) στην πόλη.

- *κοινή γὰρ τὰ σώματα διδόντες...ἐνδαιιτᾶται:*

Οι Αθηναίοι θα πρέπει να δείξουν γενναιότητα και αυτοθυσία στο πεδίο της μάχης αναλογιζόμενοι τα οφέλη που τους περιμένουν μετά τη θυσία τους: αγέραστος έπαινος, αιώνια μνήμη και υπόμνηση, αναγνώρισή τους ως πανανθρώπινων, οικουμενικών προτύπων. Θα δώσουν κάτι ασήμαντο και φθαρτό (το σώμα) και θα αποκτήσουν κάτι το αιώνιο και αγέραστο.

- *Οὓς νῦν ὑμεῖς ζηλώσαντες καὶ τὸ εὐδαιμον τὸ ἐλεύθερον, τὸ δ' ἐλεύθερον τὸ εὐψυχον κρίναντες μὴ περιορᾶσθε τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους:*

Οι Αθηναίοι με πρότυπο τους νεκρούς (όχι μόνο τους παρόντες) και θεωρώντας ως θεμέλιο της ευτυχίας (εὐδαιμονία) την ελευθερία και ως θεμέλιο της ελευθερίας τη δυνατή ψυχή (τὸ εὐψυχον) δε θα πρέπει να δειλιάζουν μπροστά στους κινδύνους του πολέμου. Είναι ενδιαφέρον ότι ευδαιμονία, ελευθερία και ευψυχία παρουσιάζονται αζεχώριστα, σαν μια έννοια. Αν αφαιρέσουμε την κοινή έννοια, την ελευθερία, θα διαπιστώσουμε την άμεση σύνδεση της ευτυχίας με τη γενναιότητα. Η πραγματική ευτυχία υπάρχει μόνο, όταν υπάρχει ελευθερία. Μόνο οι ελεύθεροι άνθρωποι μπορούν να αισθανθούν ευτυχισμένοι. Όταν η ελευθερία απειλείται, θα πρέπει να την υπερασπιστούν με γενναιότητα. Είναι αξιοσημείωτη η σύνδεση της ευτυχίας με τη γενναιότητα. Ο πολίτης πρέπει να φανεί γενναίος όχι μόνο για κάτι αφηρημένο (όπως η ελευθερία) αλλά για χειροπιαστά πράγματα, όπως η ευδαιμονία, η απόλαυση των υλικών και πνευματικών αγαθών που του προσφέρει η πόλη.

- *οὐ γὰρ οἱ κακοπραγοῦντες δικαιότερον ἀφειδοῖεν ἂν τοῦ βίου... οἷς ἢ ἐναντία μεταβολὴ ἐν τῷ ζῆν ἔτι κινδυνεύεται καὶ ἐν οἷς μάλιστα μεγάλα τὰ διαφέροντα, ἦν τι πταίσωσιν:*

Πιο πρόθυμοι για αγώνα στη μάχη δεν πρέπει να είναι οι φτωχοί και εξαθλιωμένοι πολίτες που δεν έχουν να χάσουν τίποτα αλλά οι πλούσιοι πολίτες, των οποίων η ζωή θα αλλάξει δραματικά σε περίπτωση αποτυχίας. Εδώ ο Περικλής ασχολείται με τη διαδεδομένη, στην αρχαιότητα, άποψη ότι ο πλούτος ήταν ανασταλτικός παράγοντας της ανδρείας. Ενώ όμως στο κεφ. 42 είχε προβάλει τον πλούτο ως αντικίνητρο της αρετής, εδώ τον παρουσιάζει ως αφορμή και κίνητρο για δράση (κάτι ανάλογο και στο κεφ. 40).

- *ἀλγεινότερα γὰρ ἀνδρὶ γε φρόνημα ἔχοντι ἢ μετὰ τοῦ μαλακισθῆναι κάκωσις... ἀναίσθητος θάνατος:*

Οι Αθηναίοι θα πρέπει να αγωνιστούν με γενναιότητα χωρίς το φόβο του θανάτου. Άλλωστε ο θάνατος πάνω στην έξαρση της ευψυχίας μέσα στη μάχη είναι ανεπαίσθητος. Ο θάνατος μειώνεται ως γεγονός και εξαίρεται ως σημασία (όπως είδαμε προηγουμένως). Η έννοια του φιλότιμου που είδαμε στο τέλος του κεφ. 42 επανέρχεται στο τέλος του κεφ. 43. Το όνειδος της δειλίας είναι σημαντικότερο από το φόβο του θανάτου. Το ηρωικό ιδανικό και η ανάγκη πραγμάτωσής του επανέρχεται στο λόγο του ρήτορα.

κοινή γὰρ τὰ σώματα διδόντες ἰδίᾳ τὸν ἀγῆρων ἔπαινον ἐλάμβανον καὶ τὸν τάφον ἐπισημότατον, οὐκ ἐν ᾧ κεῖνται μᾶλλον, ἀλλ' ἐν ᾧ ἡ δόξα αὐτῶν παρὰ τῷ ἐντυχόντι αἰεὶ καὶ λόγου καὶ ἔργου καιρῷ ἀείμνηστος καταλείπεται. Ποια εἶναι τα οφέλη που προκύπτουν από τη θυσία για την υπεράσπιση της πατρίδας;

Οι αγωνιστές, που θυσιάστηκαν για την πατρίδα, πρόσφεραν (διδόντες) την ιδία τους τη ζωή σε μια συλλογική θυσία (τὰ σώματα/ κοινή) για την πατρίδα. Θυσιάζοντας, όμως, όλοι μαζί την ώρα του κοινού αγώνα τα σώματα, κέρδισαν (ἐλάμβανον) ο καθένας χωριστά (ἰδίᾳ) τον αιώνιο και αθάνατο ατομικό έπαινο (τὸν ἀγῆρων ἔπαινον). «Οι αγωνιστές έδωσαν κάτι φθαρτό, που έτσι κι' αλλιώς θα γερνούσε, τα σώματά τους, για να πάρουν ένας ένας κάτι αθάνατο, τον έπαινο που δε γερνάει ποτέ»(Ι.Θ.Κακριδής). Τα στοιχεία της προσφοράς και της ανταπόδοσης δίνονται με τέτοιο τρόπο, ώστε τα δεύτερα να φαίνονται αξιολογικά πιο σπουδαία από όσα προσφέρουν οι πολεμιστές που θυσιάζουν τη ζωή τους.

Οι νεκροί θα κερδίσουν καὶ τὸν τάφον ἐπισημότατον, την πιο επίσημη ταφή. Ο Περικλής δίνει στη φράση αυτή πνευματικό και ιδεαλιστικό περιεχόμενο. Τάφος των νεκρῶν δε θεωρείται ο χώρος όπου κείτονται (οὐκ ἐν ᾧ κεῖνται), το πραγματικό μνημείο που τους περικλείνει, αλλά η φήμη (δόξα) που τους περιβάλλει και που αυτή παρουσιάζεται αείμνηστος, συγκινεί όλους τους ανθρώπους (παρὰ τῷ ἐντυχόντι), σε κάθε εποχή (αἰεὶ) και σε κάθε εκδήλωση (λόγου καὶ ἔργου καιρῷ) (δες ΥΑΠ, σ. 55). Προσέξτε τις αντιθέσεις που υπάρχουν στο σημείο αυτό (δες ΥΑΠ, σ. 54).

ἀνδρῶν γὰρ ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάφος, καὶ οὐ στηλῶν μόνον ἐν τῇ οἰκείᾳ σημαίνει ἐπιγραφή, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ προσηκούσῃ ἄγραφος μνήμη παρ' ἐκάστῳ τῆς γνώμης μᾶλλον ἢ τοῦ ἔργου ἐνδιαιτᾶται. Σχολιάστε την πιο πάνω αποφθεγματική φράση.

Ο ρήτορας επισημαίνει τις διαστάσεις της δόξας των ανδρῶν που πεθαίνουν για την πατρίδα.. Δίνει έμφαση στην αξία του τάφου ως μνημείου, αλλά εξαίρει και τη σημασία του τάφου ως ιδέα που ξεφεύγει από κάθε περιορισμό χώρου και χρόνου. Η πᾶσα γῆ γίνεται η σημερινή οικουμένη, με τα δύο μέρη που τη συγκροτούν: ἡ οἰκεία, η πατρίδα του καθενός και ἡ μὴ προσηκούσα, ο κόσμος στο σύνολό του (δες ΟΕΔΒ, σ. 70). Τα ιδανικά για τα οποία έπεσαν οι πολεμιστές δεν έχουν απλώς πανελλήνιο χαρακτήρα, αλλά πανανθρώπινο. Το να πεθαίνει κανείς για υψηλά ιδανικά, όπως είναι η πατρίδα, τον καθιστά πρότυπο για κάθε άνθρωπο κάθε εποχής. Οι αγωνιστές πήραν και υλική (στηλῶν ἐπιγραφή) και ηθική (ἄγραφος μνήμη) ανταμοιβή. Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στο γενναίο φρόνημα που επέδειξαν οι νεκροί και όχι στο αποτέλεσμα του αγώνα που διεξήγαγαν. Το φρόνημα παραμένει αιώνιος οδηγός (ἄγραφος μνήμη ἐνδιαιτᾶται μᾶλλον τῆς μνήμης ἢ τοῦ ἔργου).

Γιατί ο λόγος του ρήτορα από παραινετικός μεταπίπτει σε επαινετικό (προς τους νεκρούς) στο μέσο του κεφαλαίου;

- Ίσως ο ρήτορας αισθάνεται τύψεις, γιατί δεν επαίνεσε όσο έπρεπε τους παρόντες νεκρούς στο προηγούμενο κεφάλαιο.
- Τελειώνοντας την αναφορά στους δημιουργούς του αθηναϊκού μεγαλείου με τη φράση «κάλλιστον δὲ ἔρανον προϊέμενοι» αναφέρεται στους νεκρούς του παρελθόντος. Είναι πιθανό, συνειρμικά, να συνεχίζει με τον έπαινο των νεκρών.
- Ο έπαινος των νεκρών αποτελεί ουσιαστικά παραίνεση και προτροπή προς τους ζωντανούς: τα οφέλη από τη θυσία για την πατρίδα (όπως είδαμε πιο πάνω) είναι τόσα, που λειτουργούν ως κίνητρα για τους ζωντανούς. Το μόνο που χρειάζεται, για να συμμετέχει κάποιος σ' αυτά, είναι να είναι πρόθυμος να θυσιαστεί για την πατρίδα του.

Πώς έχει παρουσιαστεί μέχρι τώρα η σχέση πολίτη-πόλης στον Επιτάφιο;

- Ως σχέση συγγενική (προσηκόντως τῇ πόλει)
- Ως σχέση συναισθηματική (ἔραστὰς γιγνομένους): ο πολίτης αγαπά με πάθος την πόλη του.
- Ως σχέση διαλεκτική, αμφίδρομη.
- Ως σχέση διαχρονική: δε σταματά με το θάνατο των πολιτών, καθώς η πόλη εξακολουθεί να τους τιμά και μετά το θάνατό τους (όχι μόνο αυτούς αλλά και τα παιδιά τους) και με κάθε ευκαιρία να κάνει υπόμνηση της ανδρείας τους.